

Η ελευθερία της βούλησης ως φυσικό-νοητικό φαινόμενο

Θανάσης Πρωτόπαπας
2 Δεκεμβρίου 2009

Στόχος μου, στη σημερινή ομιλία, είναι να περιγράψω ένα πλαίσιο διερεύνησης της ελεύθερης βούλησης στο πρότυπο της γνωσιακής επιστήμης. Η γενική ιδέα είναι να ξεκινήσουμε από τις θεμελιώδεις προκείμενες του χώρου, να προσθέσουμε τις συνήθεις υποθέσεις εργασίας που ρητά ή άρητα γίνονται, και να εξετάσουμε τις συνέπειες για τον τρόπο μελέτης και το είδος των αναμενόμενων ευρημάτων.

Σκοπός μου δεν είναι να εξετάσω το ζήτημα της ελεύθερης βούλησης από τη φιλοσοφική σκοπιά, όπως συνήθως τίθεται από τους φιλοσόφους που ασχολούνται με αυτό. Άλλωστε δεν είμαι φιλόσοφος και δεν έχω τις απαραίτητες γνώσεις και ικανότητες για να κάνω κάτι τέτοιο. Ευτυχώς, την περασμένη εβδομάδα ο Στάθης Ψύλλος κάλυψε με εξαιρετική πληρότητα και σαφήνεια το σχετικό φιλοσοφικό υπόβαθρο. Για όσους έχασαν την ομιλία του, συνιστώ το πολύ καλό εισαγωγικό εγχειρίδιο του Robert Kane, *A contemporary introduction to free will*.

Θα κρατήσουμε από το υπόβαθρο αυτό ορισμένους βασικούς ορισμούς και προβληματισμούς. Καταρχήν, τι είναι «ελευθερία της βούλησης»; Σύμφωνα με τους φιλόσοφους, είναι η ιδιότητα ή ικανότητα που έχουμε να πράττουμε με δική μας απόφαση, κάτω από τον έλεγχό μας, χωρίς εξωτερικό εξαναγκασμό. Ελευθερία της βούλησης έχω όταν επαφίεται σε εμένα να επιλέξω μεταξύ τυχόν εναλλακτικών πράξεων. Όταν η απαρχή των πράξεων βρίσκεται εντός του υποκειμένου, δηλαδή μέσα μου. Νομίζω ότι ο ορισμός αυτός είναι πολύ καλός για τη σχετική φιλοσοφική συζήτηση, καθώς όλοι φαίνεται να αντιλαμβάνονται διαισθητικά με παρόμοιο τρόπο τι σημαίνει, και για ποιο λόγο αυτό συνιστά ελευθερία. Δυστυχώς ο ορισμός αυτός είναι εντελώς ακατάλληλος για να οδηγήσει σε οποιαδήποτε πρόοδο στη γνώση μας για το ζήτημα, διότι αφήνει ασαφείς και ακαθόριστους όλους τους όρους που τον απαρτίζουν. Τι είναι «πράξη», «απόφαση», «έλεγχος» -- και, κυρίως, τι είναι «υποκείμενο», τι είναι το «εγώ» και του «μου»; Και τι σημαίνει να είναι μια απαρχή εντός του υποκειμένου;

Οι όροι αυτοί είναι όροι νοητικής περιγραφής. Όταν επιλυθούν, στο απώτερο μέλλον, από τους μελετητές του νου, τότε ίσως αποκτήσουμε μια σαφή εικόνα για το τι εννοούμε όταν λέμε ελεύθερη βούληση. Μέχρι τότε, βρισκόμαστε στο δυϊστικό σκοτάδι. Αυτό που οδήγησε στη συζήτηση που κάνουμε, αυτό που τροφοδοτεί τις φιλοσοφικές διαισθήσεις και ψευδαισθήσεις γύρω από το θέμα. Η ιδέα της ελεύθερης βούλησης είναι άρηκτα συνδεδεμένη με την ιδέα του ατόμου ως αυτόνομου δράστη. Είναι επίσης άρηκτα συνδεδεμένη με την ιδέα του νου ως αυτόνομου πεδίου ύπαρξης και λειτουργίας, καθώς και με την ιδέα της ατομικής υπευθυνότητας μέσα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο. Κάθε προσέγγιση στο θέμα θα πρέπει να εξετάζεται για τις συνέπειες τις σε αυτά τα σημαντικά πεδία.

Τι θεωρητικά εργαλεία και προσεγγίσεις έχουμε σήμερα για τη μελέτη του νου; Η γνωσιακή επιστήμη, που δηλώνει ότι έχει ως αντικείμενο τη μελέτη του νου, ξεκινά από τη θεμελιώδη παραδοχή ότι «ο νους είναι μια μηχανή». Αυτό σημαίνει ότι ο νους επιδέχεται περιγραφή και εξήγηση σα να είναι ένα προβλέψιμο μηχανιστικό σύστημα. Ειδικότερα, η γνωσιακή επιστήμη λειτουργεί μέσα στο πλαίσιο του υλιστικού μονισμού. Θεωρούμε ότι στη φύση υπάρχει μόνο ένα είδος ουσίας και αυτό είναι υλικό. Ειδικότερα, ασπάζομαστε τη φυσικοκρατία. Θεωρούμε, δηλαδή ότι η επιστήμη της φυσικής μπορεί καταρχήν να παράσχει μια πλήρη και ακριβή περιγραφή όλου του σύμπαντος και όλων των συμβάντων μέσα σε αυτό. Με δυο λόγια, για να μη το κουράζουμε αυτό το ζήτημα, δουλεύουμε με την αρχική υπόθεση ότι δεν υπάρχουν πνεύματα, ψυχές και τα τοιαύτα, ούτε θεοί και δαίμονες. Τα πάντα στη φύση, άρα και οι νόες, είναι φυσικά φαινόμενα, και η λειτουργία τους θα πρέπει να μπορεί να εξηγηθεί από τη φυσική. Αυτή η βασική αρχή είναι αδιαπραγμάτευτη, όχι διότι απέδειξε κανείς ότι είναι σωστή, αλλά διότι από κάπου πρέπει να ξεκινήσουμε και να βάλουμε κάποιους περιορισμούς. Και ο περιορισμός αυτός έχει το βασικό πλεονέκτημα ότι μας

επιτρέπει να ασκήσουμε την επιστήμη, εφόσον όλα τα φαινόμενα υπόκεινται στους ίδιους σταθερούς νόμους της φύσης και όχι σε άφατες αιτιότητες ή αναιτιότητες.

Η βασική θέση που θα υποστηρίξω στη συνέχεια είναι ότι η φυσικοκρατία δεν συνεπάγεται ότι όλες οι εξηγήσεις πρέπει να γίνουν με όρους φυσικής. Για την ακρίβεια, η ιδέα ότι μπορεί να γίνει πλήρης διαθεωρητική αναγωγή των νοητικών φαινομένων στο επίπεδο της φυσικής περιγραφής είναι, νομίζω, το βασικό εμπόδιο στην πρόοδο σε θέματα όπως η ελεύθερη βούληση. Αλλά προτρέχω.

Πριν από τη βασική θέση, θέλω να θυμίσω ότι το πρόβλημα δεν έχει να κάνει με την αιτιοκρατία του σύμπαντος. Όπως ακούσαμε την περασμένη εβδομάδα, τίθεται ένα βασικό ζήτημα στη φιλοσοφία της φυσικής, κατά πόσο το σύμπαν είναι ντετερμινιστικό. Ντετερμινισμός, δηλαδή αιτιοκρατία, είναι η θέση ότι καθετί που συμβαίνει έχει μια πρότερη αιτία που ήταν επαρκής για να το προξενήσει. Άρα, σε ένα αιτιοκρατικό σύμπαν, τα πάντα είναι πλήρως προκαθορισμένα ή, αν προτιμάτε, επαρκώς προσδιορισμένα με μοναδικό τρόπο. Η αντίθετη θέση είναι η αναιτιοκρατία, ή ντετερμινισμός, κατά την οποία υπάρχουν αναίτια, δηλαδή τυχαία, συμβάντα.

Για όσους πιστεύουν ότι η αιτιοκρατία αποτελεί εμπόδιο στην ελευθερία της βούλησης, ο Στάθης Ψύλλος μας εξήγησε πολύ καθαρά ότι η αναιτιοκρατία δεν αποτελεί λύση, διότι ελευθερία δεν σημαίνει τυχαιότητα. Ελεύθερη βούληση σημαίνει ότι οι αποφάσεις και οι πράξεις προσδιορίζονται και ελέγχονται από το υποκείμενο, όχι από την τύχη. Αν οι αποφάσεις και οι πράξεις μας δεν εξαρτώνται από το χαρακτήρα μας και την ιστορία μας, τότε τι είδους δικές μας αποφάσεις είναι; πώς μπορούμε να θεωρηθούμε υπεύθυνοι γι' αυτές; Το ζήτημα αυτό εξηγεί διεξοδικά για μη φιλοσόφους και ο ψυχολόγος Daniel Wegner στο βιβλίο του *The illusion of conscious will*. Άρα, εφόσον η αναιτιοκρατία δεν λύνει κανένα από τα προβλήματά μας για την ελευθερία της βούλησης, είναι τελικά αδιάφορο αν το σύμπαν μας είναι πλήρως προκαθορισμένο ή εμπεριέχει κάποια τυχαιότητα.

Θα ξεκινήσω την πορεία προς τη βασική μου θέση με ορισμένα παραδείγματα από άλλα φαινόμενα, όπου η φυσική περιγραφή έρχεται σε αντίθεση με την απλοϊκή ψυχολογία, δηλαδή με την αντίληψη του κοινού νου. Πρώτον, τι σημαίνει στερεό σώμα. Με βάση τις αντιληπτικές μας ικανότητες, στερεό μας φαίνεται κάθε σώμα που γεμίζει το χώρο που καταλαμβάνει και διατηρεί σε γενικές γραμμές το σχήμα του. Όμως, γνωρίζουμε από τη φυσική, ότι ο χώρος δεν γεμίζει από σώματα. Κατά βάση ο χώρος είναι κενός. Μέσα στα άτομα, είναι συγκριτικά τεράστια η απόσταση μεταξύ του πυρήνα, όπου βρίσκονται τα πρωτόνια και νετρόνια, και των ζωνών στις οποίες εντοπίζονται οι τροχιές των ηλεκτρονίων. Τα άτομα που ενώνονται και συγκροτούν μόρια βρίσκονται σε απόσταση το ένα από το άλλο, στην οποία συγκρατούνται από ηλεκτρικές δυνάμεις. Μέσα στα άμορφα ή κρυσταλλικά πλέγματα των στερεών, τα μόρια δεν είναι σε κοντινές αποστάσεις, αλλά καταλαμβάνουν θέσεις μέσα στον κενό χώρο σε τεράστιες αποστάσεις μεταξύ τους. Με απλά λόγια, αν ήταν δυνατό να δούμε σε απόλυτα μικροσκοπική κλίμακα ένα τραπέζι, έναν τοίχο, ή ακόμα και ένα ανθρώπινο σώμα, θα βλέπαμε ένα πολύ πολύ αραιό πλέγμα σωματιδίων, με τεράστιες κενές αποστάσεις μεταξύ τους. Εξαιτίας του κενού αυτού, σωματίδια με τις κατάλληλες ιδιότητες μπορούν να περάσουν μέσα από τα στερεά. Έτσι, όπως ένας κόκκος σκόνης μπορεί να περάσει μέσα από τα κάγκελα, έτσι και διάφορες ακτινοβολίες μπορούν να περάσουν μέσα από σώματα ή και τοίχους, και γι' αυτό έχουμε τις ακτίνες X, μεταξύ άλλων.

Το σημαντικό, το μόνο που μας ενδιαφέρει εδώ σχετικά με αυτό το θέμα, είναι ότι η γνώση αυτή δεν αλλάζει σε τίποτα ούτε την αντίληψή μας για τα στερεά – πάλι στερεά μας φαίνονται – ούτε τον τρόπο με το οποίο τα μεταχειριζόμαστε. Εφόσον χτυπώντας το χέρι πάνω στο τραπέζι, το χέρι δεν περνά μέσα από το τραπέζι, για μας το τραπέζι είναι αδιαπέραστο. Εφόσον αν χυθεί καφές θα κυλήσει πάνω στο τραπέζι και δεν θα περάσει από κάτω, για μας το τραπέζι γεμίζει το χώρο που καταλαμβάνει. Το πώς ακριβώς η αδιαπερατότητα προκύπτει από τα διάφορα σωματίδια και τις δυνάμεις είναι δουλειά των φυσικών, και δε μας απασχολεί στην καθημερινότητά μας. Επίσης, δεν απασχολεί ούτε τις επιστήμες που ασχολούνται με πράγματα μεγαλύτερα από άτομα και μόρια. Συγκρατήστε το στοιχείο αυτό, θα το χρειαστούμε παρακάτω.

Κάνω εδώ μια διάκριση: μεταξύ του επιπέδου των σωματιδίων, στο οποίο εξηγούνται τα πάντα με τις θεμελιώδεις δυνάμεις, και του επιπέδου των σωμάτων, στο οποίο εφαρμόζουμε άλλους νόμους. Αυτή, φυσικά, δεν είναι καμιά καινούρια διάκριση. Ούτε περιορίζεται μόνο σε τόσο μικροσκοπικές κλίμακες. Ισχύει σε πολύ μεγαλύτερες κλίμακες. Για παράδειγμα, το ουράνιο τόξο το αντιλαμβάνομαστε ως ένα ορατό πράγμα, παρότι δεν είναι ούτε ένα ούτε πράγμα: παράγεται από τη διάθλαση του ηλιακού φωτός σε αμέτρητα σταγονίδια νερού, όταν ο ήλιος πέφτει πάνω στη βροχή. Γνωρίζουμε ότι δεν είναι πράγμα, και ότι είναι μάταιο να αναζητούμε την άκρη του. Το βλέπουμε όμως και το απολαμβάνουμε ως ουράνιο τόξο είτε γνωρίζουμε πώς προκαλείται είτε όχι. Συμφωνούμε όλοι ότι έχει μια κόκκινη άκρη, παρότι στη φύση δεν υπάρχει κόκκινο, ούτε και κανένα άλλο χρώμα. Η διάθλαση των διαφορετικών μηκών κύματος του φωτός έχει ως αποτέλεσμα να βλέπουμε διαφορετικά χρώματα εξαιτίας του είδους των φωτοϋποδοχέων που έχουμε στον αμφιβληστροειδή μας, και εξαιτίας του νευρικού μας συστήματος που επεξεργάζεται τις επιδράσεις της φωτεινής ακτινοβολίας.

Γνωρίζουμε πια, από τη νευροφυσιολογία, πώς επιδρά η ηλεκτρομαγνητική ακτινοβολία που ονομάζουμε φως, σε ορισμένα μέρη του νευρικού μας συστήματος, έτσι ώστε να βλέπουμε διάφορα χρώματα. Κατανοούμε ότι η ύπαρξη χρωμάτων οφείλεται στις ιδιότητες του οργανισμού μας και όχι σε ιδιότητες του εξωτερικού περιβάλλοντος. Ζώα με διαφορετικά νευρικά συστήματα, ή διαφορετικούς φωτοϋποδοχείς, θα πρέπει να έχουν διαφορετική χρωματική αντίληψη, αν έχουν. Ένα σημαντικό ποσοστό ανθρώπων έχει κάποιου είδους δυσχρωματοψία ή αχρωματοψία, και βλέπει διαφορετικές αποχρώσεις από τους υπόλοιπους. Όμως, η γνώση ότι τα χρώματα είναι παράγωγο του νευρικού μας συστήματος, και όχι ιδιότητα των ίδιων των αντικειμένων, δεν μας εμποδίζει να βλέπουμε χρώματα, ούτε να συζητάμε και να συνεννοούμαστε με χρωματικούς όρους. Κάθε άνθρωπος, είτε είναι ειδικός επιστήμονας είτε όχι, θεωρεί ότι υπάρχουν χρώματα και πορεύεται στη ζωή και την επιστήμη του χωρίς πρόβλημα με βάση την υπόθεση αυτή. Μια υπόθεση που τη μοιραζόμαστε όλοι μας, όπως μοιραζόμαστε και το νευρικό μας σύστημα. Η ατομική και κοινωνική μας λειτουργικότητα δεν επηρεάζεται από την επιστημονική γνώση για τη φύση των χρωμάτων. Ας το συγκρατήσουμε και αυτό το στοιχείο.

Πάμε σε κάτι μεγαλύτερο. Ένα πρόβατο, ας πούμε. Είναι απολύτως σαφές σε όλους μας σε τι αναφερόμαστε όταν αναφερόμαστε στο πρόβατο. Αν θελήσουμε όμως να αναγάγουμε την περιγραφή του προβάτου σε πιο μικροσκοπικά επίπεδα περιγραφής, θα αντιμετωπίσουμε προβλήματα. Πού ακριβώς, μέσα στο φυσικό σύμπαν, τελειώνει το πρόβατο και αρχίζει το μη πρόβατο; Ο αέρας που είναι παγιδευμένος μέσα στο τρίχωμα, είναι μέρος του προβάτου; Ίσως όχι. Ο αέρας μέσα στους πνεύμονες; Το οξυγόνο του αέρα που δεσμεύεται στους πνεύμονες μέσα σε μόρια αιμοσφαιρίνης και διανέμεται στα κύτταρα για τις καύσεις τους; Η τροφή μέσα στο στομάχι ή στο λεπτό έντερο; Τα μόρια που αποβάλλονται ως παραπροϊόντα των μεταβολικών διεργασιών; Πότε ένα μόριο γίνεται μέρος του προβάτου και πότε παύει να αποτελεί μέρος του; Καμιά φορά, όταν δεν βρίσκουμε απάντηση, φταίει ότι είναι λάθος η ερώτηση. Εδώ, είναι προφανές ότι η υπόσταση του προβάτου δεν είναι καθόλου σταθερή στο χρόνο σε επίπεδο μορίων, με όλα αυτά που μπεινοβγαίνουν διαρκώς. Το ίδιο πρόβλημα αντιμετωπίζουμε και σε πιο μακροσκοπικό επίπεδο, στα κύτταρα. Τρίχες πέφτουν διαρκώς, επιθηλιακά κύτταρα πεθαίνουν και αποκολλώνται, νέα κύτταρα προκύπτουν από διαίρεση. Κανείς δεν μπορεί να πει με βεβαιότητα ποιο ακριβώς είναι το σύνολο κυττάρων που αποτελεί το πρόβατο. Όμως αυτό δεν μας εμποδίζει να μιλάμε για το πρόβατο και να συνεννοούμαστε θαυμάσια γι' αυτό, είτε πρόκειται να το πάμε για βοσκή είτε παραγγέλνουμε ένα κομμάτι του από τη σουβλα.

Το παράδειγμα αυτό μας δείχνει ότι η φυσικοκρατία, και ο συνακόλουθος οντολογικός αναγωγισμός, δεν ταυτίζεται με τον επιστημολογικό αναγωγισμό. Τι θα πει αυτό; Θα πει ότι είναι άλλο πράγμα να αναγνωρίζουμε πώς όλα τα πράγματα στη φύση λειτουργούν με βάση τους νόμους της φυσικής, και άλλο να θεωρούμε ότι μπορούμε να περιγράψουμε τα πάντα με όρους φυσικής. Είναι ορθό να θεωρούμε ότι στο μικροσκοπικό επίπεδο της φυσικής περιγραφής, όλα τα άτομα που απαρτίζουν το πρόβατο, όποια κι αν είναι αυτά, περιγράφονται ή θα μπορούν να περιγραφούν πλήρως από τους νόμους της φυσικής, όπως και όλα τα υπόλοιπα άτομα και οι αλληλεπιδράσεις τους. Είναι λάθος όμως να θεωρούμε ότι μπορούμε να μιλήσουμε για πρόβατο σε αυτό το μικροσκοπικό επίπεδο. Στο επίπεδο αυτό υπάρχουν μόνο σωματίδια και δυνάμεις, όχι πρόβατα. Δεν είναι δυνατό στο επίπεδο

αυτό να διακρίνουμε αν ένα σωματίδιο αποτελεί μέρος του προβάτου ή όχι. Και πιο σημαντικό ακόμα, δεν είναι δυνατό στο επίπεδο αυτό να ορίσουμε τι είναι πέψη, βέλασμα, ζευγάρωμα, ή τρέξιμο προς το γκρεμό. Τα σωματίδια δεν ζευγαρώνουν, ούτε τρέχουν.

Έτσι, παρότι το πρόβατο αποτελείται από κύτταρα που αποτελούνται από μόρια που αποτελούνται από σωματίδια, είναι άλλο πράγμα η περιγραφή του τι κάνουν τα σωματίδια, από την περιγραφή του τι κάνουν τα μόρια, την περιγραφή του τι κάνουν τα κύτταρα, και, εν τέλει, από την περιγραφή του τι κάνει το πρόβατο. Ένα συγκεκριμένο παράδειγμα: η φυσική περιγραφή των φωτονίων που απορροφώνται προκαλώντας τη μεταπήδηση κάποιων ηλεκτρονίων σε διαφορετικές τροχιές, είναι διαφορετική από τη βιολογική περιγραφή της διέγερσης του αμφιβληστροειδή στον οποίο καταλήγουν τα φωτόνια, και αυτή είναι διαφορετική από τη νοητική περιγραφή της οπτικής αντίληψης του προβάτου που έχει τον αμφιβληστροειδή. Πολλές διαφορετικές περιγραφές, όλες για το ίδιο περίπου φυσικό σύστημα. Εδώ, είναι σημαντικό να πούμε «περίπου», και αυτό το «περίπου» δεν μας επιτρέπει να ενώσουμε εντελώς τις περιγραφές σε μια πλήρη διαθεωρητική αναγωγή, ακόμα και αν δεν είχαμε άλλου είδους εμπόδια.

Νομίζω πως, αν γίνει κατανοητό το παράδειγμα με το πρόβατο, θα έχουμε τις βάσεις για να δούμε σε μεγαλύτερο βάθος και το πρόβλημα με τη βούληση. Διότι η βούληση, ελεύθερη ή όχι, είναι μια νοητική περιγραφή, και ορίζεται στο νοητικό επίπεδο, όχι στο φυσικό. Οπότε, οι συζητήσεις για τον εγκέφαλο και το φυσικό σύμπαν των σωματιδίων, απλώς μπερδεύουν τα πράγματα. Και με αυτή την παρατήρηση ας επιστρέψουμε σιγά σιγά στην πορεία προς την κύρια θέση αυτής της παρουσίασης.

Στη μεταφυσική θέση της φυσικοκρατίας έχουμε προσθέσει την πρώτη θεμελιώδη υπόθεση εργασίας για τη μελέτη μας, δηλαδή ότι ο νους είναι μια μηχανή. Στη συνέχεια θα προσθέσουμε μία ακόμα παραδοχή: ότι ο νους είναι λειτουργία του εγκεφάλου. Ή, αν προτιμάτε, θεωρούμε ότι: όλες οι νοητικές διεργασίες, όλα τα ψυχονοητικά φαινόμενα αποτελούν μέρος, είδος, όψη ή έκφανση της λειτουργίας του νευρικού συστήματος, με κάποιον τρόπο που ακόμα δεν γνωρίζουμε. Η θέση αυτή είναι μάλλον πόρισμα της φυσικοκρατίας, καθώς δεν φαίνεται να υπάρχει τίποτα φυσικό έξω από το νευρικό σύστημα το οποίο να μπορεί να παίξει το ρόλο του νου. Στα πλαίσια της διεπιστημονικής ενότητας, που για μένα είναι πρωταρχικής σημασίας, αυτό το μικρό σύνολο παραδοχών είναι το ελάχιστο δυνατό με το οποίο μπορούμε να εργαστούμε πάνω στα ζητήματα του νου.

Με άλλα λόγια, εδώ θέτω ρητά έναν ακόμα μεθοδολογικό περιορισμό: ότι επιδιώκουμε να διατηρήσουμε τη μέγιστη μεταφυσική, θεωρητική, και μεθοδολογική συνάφεια με την υπόλοιπη επιστήμη. Μέχρι την αναφορά στον εγκέφαλο, δεν έχουμε κάνει καμία υπόθεση που να είναι ιδιαίτερου χαρακτήρα για τα νοητικά φαινόμενα. Εργαζόμαστε με τις ίδιες αρχικές παραδοχές όπως οι χημικοί και οι βιολόγοι. Αποδεχόμαστε διάκριση επιπέδων περιγραφής όπως ισχύει και σε άλλες επιστήμες. Και αποζητούμε διαθεωρητική αναγωγή, συνδέοντας ψυχονοητικές με βιολογικές θεωρίες, στο μέγιστο δυνατό βαθμό. Εάν τυχόν αυτά δεν αποδειχθούν αρκετά, ίσως στο μέλλον να χρειαστεί κάποια ειδική μεταχείριση. Σήμερα, νομίζω ότι δεν υπάρχει κανένας λόγος ειδικής μεταχείρισης. Στα πλαίσια αυτού του προγράμματος, σκοπός είναι να πετύχουμε περιγραφή των ψυχονοητικών χωρίς παραπανίσιες οντότητες και χωρίς θεωρητικές ακροβασίες. Οπότε, το ερώτημα που τίθεται είναι: πώς θα περιγράψουμε την ελεύθερη βούληση στα πλαίσια μιας επιστήμης του νου, συμβατής με τα παραπάνω;

Η απάντηση, φυσικά, δεν αφορά μόνο στην ελεύθερη βούληση. Θα πρέπει η ίδια απάντηση να εφαρμόζεται σε όλα τα ψυχονοητικά φαινόμενα. Άρα το ερώτημα είναι πιο γενικό. Πρόκειται για το αίτημα περιγραφής στο νοητικό επίπεδο έτσι ώστε να διατηρείται η συνάφεια με τη βιολογία και να μην αμφισβητείται η φυσικοκρατία.

Για να περιγράψουμε τη βούληση, θα πρέπει να περιγράψουμε το βουλόμενο υποκείμενο. Διότι η βούληση είναι μια κατάσταση ενός νοητικού υποκειμένου, τέτοια ώστε το υποκείμενο να αποδίδει στον εαυτό του μια απόφαση που λαμβάνει ή μια πράξη που εκτελεί. Η περιγραφή αυτή θα πρέπει να είναι απολύτως συμβατή με την περιγραφή του αντιλαμβανόμενου υποκειμένου, δηλαδή την περιγραφή της υποκειμενικής αίσθησης της αντίληψης, ή της αντίληψης με επίγνωση του

αντιλήμματος. Θα πρέπει να είναι συμβατή με την περιγραφή των συγκινησιακών καταστάσεων του υποκειμένου, δηλαδή της υποκειμενικής αίσθησης του θυμού, του φόβου, της χαράς κλπ. Με δυο λόγια, το πρόβλημα της νοητικής περιγραφής της βούλησης δεν είναι άλλο από το πρόβλημα της νοητικής περιγραφής της υποκειμενικότητας, δηλαδή της συνείδησης. Και το πρόβλημα της συνείδησης, στα πλαίσια του μονισμού που είπαμε προηγουμένως, ανάγεται στο πρόβλημα της περιγραφής, σε νοητικό επίπεδο, ενός υποκειμένου.

Εδώ πέφτουμε πάνω στο δυϊστικό τοίχο της διαίσθησής μας. Η διαίσθησή μας, μας δίνει την καρτεσιανή ψευδαίσθηση ότι υπάρχουμε ως αυτόνομες οντότητες, κάπως ξέχωρα από το φυσικό κόσμο, και ότι αυτά που διαδραματίζονται μέσα στον πνευματικό μας κόσμο δεν είναι φυσικά φαινόμενα αλλά σχόλια πάνω στα φυσικά φαινόμενα, κάποιας υπερβατικής διάνοιας. Τη διαίσθηση αυτή την έχουμε όλοι, διότι όλοι έχουμε το ίδιο είδος νου. Όμως, αυτή ακριβώς τη διαίσθηση πρέπει να καταπολεμήσουμε προκειμένου να μπορέσουμε να εφαρμόσουμε τις στοιχειώδεις, όσο και θεμελιώδεις, αρχές και παραδοχές της υπόλοιπης επιστήμης στη μελέτη του νου. Η μέθοδος που προτείνω για την εξουδετέρωση αυτής της διαίσθησης δεν είναι να τη θεωρήσουμε λανθασμένη ή ανάξια προσοχής. Αντίθετα, πιστεύω ότι πρέπει να τη θεωρήσουμε βασικό αντικείμενο μελέτης.

Η υποκειμενική μας διαίσθηση είναι το μοναδικό στοιχείο που έχουμε για την υποκειμενικότητά μας, για την ύπαρξη του υποκειμενικού μας εαυτού και για όλες τις καταστάσεις του: βουλητικές, δοξαστικές, συγκινησιακές, αισθητηριακές κλπ. Στο βαθμό που όλοι οι άνθρωποι δηλώνουμε παρόμοιες αυτο-παρατηρήσεις, πληρείται το κριτήριο της διυποκειμενικότητας. Άρα, έχουμε καταρχήν αξιόπιστες παρατηρήσεις για την υποκειμενική νοητική μας κατάσταση. Οι παρατηρήσεις αυτές πρέπει να αξιοποιηθούν, διότι στη μελέτη του νου οι παρατηρήσεις αυτές είναι σε μεγάλο βαθμό το φαινόμενο που πρέπει να εξηγηθεί. Δηλαδή, δουλειά του γνωσιακού επιστήμονα είναι να περιγράψει, στο νοητικό επίπεδο, τις καταστάσεις αυτές και τις αλληλεπιδράσεις τους. Συγχρόνως, δουλειά του γνωσιακού νευροεπιστήμονα είναι να συνδέσει τις νοητικές περιγραφές με τις αντίστοιχες περιγραφές της λειτουργίας του νευρικού συστήματος, συνεισφέροντας στην πληρέστερη κατανόηση των φαινομένων.

Το αντικείμενο για το οποίο μιλάμε, ουσιαστικά, είναι αυτό που συνήθως προσδιορίζεται ως «συνείδηση» στις σχετικές συζητήσεις. Η «συνείδηση» ένας χαρακτηρισμός που έχει να κάνει με νοητικές καταστάσεις όταν πληρούνται ορισμένα φαινομενολογικά κριτήρια, όπως είναι για παράδειγμα η υποκειμενικότητα. Δεν πρόκειται βέβαια εδώ να επεκταθούμε περισσότερο στο γενικό αυτό ζήτημα. Είναι όμως σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι το θέμα μας ανάγεται πλήρως στο γενικότερο ζήτημα της μελέτης της συνείδησης, και ειδικότερα του υποκειμενικού εαυτού. Εάν κατορθώσουμε να εντάξουμε με φυσικό τρόπο τη μελέτη των υποκειμενικών φαινομένων στη γενικότερη μελέτη του νου, σε συνάφεια με τη μελέτη του εγκεφάλου, τότε θα έχουμε κάνει το πρώτο βήμα για την πραγματική πρόοδο.

Ήδη υπάρχουν ενθαρρυντικά στοιχεία προς αυτήν την κατεύθυνση, μέσα από το πρόγραμμα των νευρωνικών σύστοιχων της συνείδησης. Όμως το πρόγραμμα αυτό πάσχει ακόμα από τη θεμελιώδη έλλειψη της έννοιας και της υπόστασης του εαυτού. Η συνείδηση δεν είναι ένα νοητικό φαινόμενο παράλληλο στα φαινόμενα της αντίληψης και της προσοχής. Η συνείδηση είναι η συγκρότηση ενός υποκειμένου μαζί με το αντίστοιχο φαινομενολογικό περιεχόμενο. Άρα για να υπάρξει πρόοδος στο θέμα της συνείδησης θα πρέπει να γίνει πρώτα κατανοητό τι σημαίνει να συγκροτείται ένας υποκειμενικός εαυτός ο οποίος αντιλαμβάνεται, βούλεται, αισθάνεται κλπ. Η ίδια η ύπαρξη του υποκειμένου είναι εγκεφαλική λειτουργία. Το υποκειμενικό περιεχόμενο της συνείδησης θα πρέπει να μπορεί να γίνει κατανοητό ως κάποια αναπαραστασιακή ή δυναμική κατάσταση της εγκεφαλικής λειτουργίας. Υπό το πρίσμα αυτό, το ζητούμενο στη μελέτη της συνείδησης δεν είναι να εντοπιστούν τα νευρωνικά σύστοιχα του συνειδητού περιεχομένου. Το ζητούμενο είναι να περιγραφούν τα νευρωνικά σύστοιχα του ενσυνείδητου υποκειμένου. Προς την κατεύθυνση αυτή, τα στοιχεία που παρέχονται στο μελετητή του νου, για να τα εξηγήσει, είναι οι υποκειμενικές αναφορές για την ύπαρξη του εαυτού και τις νοητικές του καταστάσεις.

Εκείνο που δεν πρέπει να κάνει ο μελετητής του νου είναι να θεωρήσει ότι οι υποκειμενικές αναφορές αποτελούν περιγραφές ή εξηγήσεις του νου. Η διάκριση αυτή είναι θεμελιώδης. Όταν εκτελώ μια εκούσια πράξη, και ως εκ τούτου αντιλαμβάνομαι τον εαυτό μου να βούλεται και να πράττει, αυτό που παρέχω ως παρατήρηση είναι η υποκειμενική αντίληψη της βούλησης και της πράξης. Συνιστώ δηλαδή ένα βουλόμενο υποκείμενο. Δεν παρέχω νοητικές εξηγήσεις! Δηλαδή, δε νομιμοποιούμαι να συμπεράνω ότι η βούλησή μου αποτελεί μια οντότητα με αιτιακή σχέση ως προς την πράξη μου. Δε νομιμοποιούμαι να χρησιμοποιήσω τις υποκειμενικές παρατηρήσεις ως στοιχεία εξήγησης για την κατασκευή μιας θεωρίας της βούλησης. Νομιμοποιούμαι μόνο να δώσω δεδομένα, τα οποία θα πρέπει να περιγραφούν από μια εξωτερική θεωρία, σε τρίτο πρόσωπο.

Μια τέτοια θεωρία, εξαιρετικά ενδιαφέρουσα όσο και αμφιλεγόμενη, είναι η θεωρία του Daniel Wegner. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, βούληση είναι η υποκειμενική αίσθηση που προκύπτει όταν η φαινόμενη αναπαράσταση μιας πρόθεσης συνοδεύεται, μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα, από τη φαινόμενη αναπαράσταση μιας πράξης συμβατής με την πρόθεση, που δεν αποδίδεται σε άλλα αίτια. Ο Wegner παρέχει πειραματικά δεδομένα για την υποστήριξη της θεωρίας του τα οποία αξίζει, νομίζω, να μελετήσουμε. Όμως εδώ το θέμα δεν είναι αν η συγκεκριμένη θεωρία είναι σωστή ή όχι. Για μένα, το βασικό πλεονέκτημα αυτής της προσέγγισης είναι ότι βρίσκεται στο σωστό δρόμο, διότι εκλαμβάνει τα υποκειμενικά δεδομένα ως δεδομένα και όχι ως εξηγήσεις, και τα μεταχειρίζεται όπως συνήθως μεταχειριζόμαστε τα δεδομένα στην ψυχολογία για την κατασκευή θεωριών. Δηλαδή: προσδιορίζει θεωρητικές νοητικές οντότητες και τις συνθήκες αλληλεπίδρασής τους, έτσι ώστε να περιγράφεται με ακρίβεια τότε και πώς προκύπτει το κάθε παρατηρήσιμο δεδομένο. Εδώ, το παρατηρήσιμο είναι ιδιωτικό, και είναι η ίδια η αίσθηση της εκούσιας πράξης. Δεν θα επεκταθώ περισσότερο στη συγκεκριμένη θεωρία, συνιστώ ανεπιφύλακτα το βιβλίο του Wegner για περαιτέρω μελέτη, και επανέρχομαι στην πιο γενική θεώρηση που μας απασχολεί στη σημερινή ομιλία.

Μια άλλη πασίγνωστη και πολυσυζητημένη σειρά μελετών σχετικά με τη βούληση είναι εκείνη του μακαρίτη του Benjamin Libet. Ο Libet ανακάλυψε ένα μετωπιαίο συγχρονισμό στην εγκεφαλική λειτουργία ο οποίος προηγείται, κατά μισό περίπου δευτερόλεπτο, από την επίγνωση της απόφασης για την εκτέλεση μιας εκούσιας πράξης. Οι συμμετέχοντες στα πειράματά του κοίταζαν ένα δείκτη ρολογιού και είχαν οδηγία να κινήσουν το δάχτυλό τους κάποια στιγμή που θα αποφάσιζαν, και να αναφέρουν τη θέση του ρολογιού τη στιγμή της απόφασης. Τα πειράματα αυτά έχουν προκαλέσει τεράστιο ενδιαφέρον, και έχουν δεχτεί επικρίσεις τόσο μεθοδολογικές όσο και ερμηνευτικές. Η συζήτηση είναι πολύ μεγάλη, υπάρχουν ολόκληρα βιβλία για το θέμα αυτό. Μπορείτε να βρείτε εύκολα όλες τις λεπτομέρειες, τις ερμηνείες, τους διθυράμβους και τις διαφωνίες. Εμένα εκείνο που μου κάνει τεράστια εντύπωση είναι πόσο απροετοίμαστος είναι ο επιστημονικός κόσμος για το αυτονόητο. Αυτό που θέλω να πω είναι ότι ακόμα κι αν τα πειράματα του Libet είναι τόσο κακοσχεδιασμένα που να μην μπορούμε να συμπεράνουμε απολύτως τίποτα χρήσιμο από αυτά, αργά ή γρήγορα θα πρέπει οπωσδήποτε να περιμένουμε ευρήματα τέτοιου τύπου, αν οι βασικές μας αρχές ευσταθούν.

Σκεφτείτε το λίγο: στα πλαίσια του υλιστικού μονισμού, όλα τα νοητικά φαινόμενα ταυτίζονται με εγκεφαλικά φαινόμενα. (Αφήνουμε κατά μέρος αν επιγίνονται ή αναδύονται και αν πρόκειται για αντιστοιχία τύπων ή δειγμάτων – αδιάφορο για τους μη φιλόσοφους). Άρα, εφόσον οι πράξεις προέρχονται με κάποιον τρόπο από το άτομο, οι νοητικές καταστάσεις που αντιστοιχούν στην πρόθεση και τη βούληση θα πρέπει να προηγούνται και να προκαλούν τις νοητικές καταστάσεις που αντιστοιχούν στην εκτέλεση της πράξης. Άρα, η εγκεφαλική λειτουργία που συνιστά βούληση θα πρέπει να προκαλεί την εγκεφαλική λειτουργία που συνιστά πράξη (εκτός αν όλο αυτό είναι μια τεράστια ψευδαίσθηση, αλλά τότε κάποιος πρέπει να έχει αυτήν την ψευδαίσθηση, οπότε το ίδιο πρόβλημα απλώς ανάγεται σε ένα άλλο αναπαραστασιακό ζήτημα). Αντίστοιχα, οι νοητικές διεργασίες που οδήγησαν στη βούληση, και άρα στην εκούσια πράξη, θα πρέπει να προκλήθηκαν από νοητικές διεργασίες επιθυμίας, σχεδιασμού, απόφασης, ή κάτι τέτοιο. Άρα, και η εγκεφαλική λειτουργία που αντιστοιχεί στη βούληση θα πρέπει να προκλήθηκε από κάποιες άλλες εγκεφαλικές λειτουργίες που προηγήθηκαν. Είναι λοιπόν απολύτως αναγκαίο, και αυτονόητο, ότι αν ισχύει ο μονισμός τότε θα υπάρχουν εγκεφαλικές λειτουργίες που θα προηγούνται της βούλησης και θα συνδέονται άμεσα με αυτήν. Η σύνδεση θα είναι αιτιακή, στο εγκεφαλικό επίπεδο, και αναγωγική,

διαθεωρητικά, μεταξύ εγκεφαλικής και νοητικής περιγραφής. Με δυο λόγια, είναι απολύτως απαραίτητο να υπάρχουν εγκεφαλικά σημάδια, προγενέστερα της βούλησης, που να σηματοδοτούν τη γένεση της εκούσιας πράξης. Αν δεν υπήρχαν, τότε θα ήταν αδύνατο να συσταθεί βουλόμιο υποκείμενο από την εγκεφαλική λειτουργία. Το περίεργο δεν είναι που ο Libet σκέφτηκε έναν έξυπνο τρόπο για να παρατηρήσει αυτά τα σημάδια. Το περίεργο είναι ότι δεν τα έχουμε παρατηρήσει περισσότερες φορές με περισσότερους τρόπους! Ίσως επειδή δεν τα αναζητούμε αρκετά.

Το ερευνητικό πρόγραμμα για τη μελέτη του νου, λοιπόν, αναζητά περιγραφές σε νοητικό και παράλληλα σε εγκεφαλικό επίπεδο, για τις νοητικές και εγκεφαλικές καταστάσεις και λειτουργίες. Οι περιγραφές αυτές θα πρέπει να συμφωνούν όπου είναι εφικτό να συναντηθούν, στο πλαίσιο μιας μερικής διαθεωρητικής αναγωγής. Από τη στιγμή που η βούληση αναγνωρίζεται ως μία νοητική κατάσταση, επιδεχόμενη περιγραφή στο νοητικό επίπεδο όπως και όλες οι άλλες, είναι πλέον εφικτό, μέσα στο ίδιο πλαίσιο, να εξεταστεί και η έννοια της ελευθερίας της. Για την ακρίβεια, μόνο τώρα αποκτά σαφές και συγκεκριμένο νόημα, η έννοια της ελευθερίας της βούλησης, σύμφωνα με τον ορισμό που είπαμε προηγουμένως. Δηλαδή, ότι ένα υποκείμενο έχει ελεύθερη βούληση όταν «η πηγή ή απαρχή των πράξεων βρίσκεται εντός του υποκειμένου», όταν «επαφίεται στο ίδιο το υποκείμενο να αποφασίσει», και «ελέγχει τις πράξεις και τις αποφάσεις του χωρίς εξωτερικούς καταναγκασμούς».

Στο σημείο αυτό θέλω να κάνω μια μικρή παρένθεση, για την έννοια της πράξης. Η πράξη δεν είναι μια ουδέτερη έννοια, δεν αναφέρεται σε κάτι αντικειμενικά παρατηρήσιμο. Η πράξη είναι μια κατεξοχήν θεωρητική έννοια, και αναφέρεται σε κάτι που έχει συγκεκριμένο σκοπό. Συνήθως πράξη ονομάζουμε κάποια κίνηση ή μετακίνηση, αλλά μπορεί να είναι λόγος ή άλλου είδους δράση. Μια κίνηση μπορεί να συνιστά πράξη, όταν γίνεται προς την επίτευξη κάποιου στόχου, είτε εκούσια είτε ακούσια. Διαφορετικά δεν είναι πράξη, παρά μόνο κίνηση. Όταν μιλάμε για πράξη, μπορεί να μην αναφερόμαστε στην κίνηση καθεαυτή αλλά στις άμεσες συνέπειες της κίνησης που σχετίζονται με το στόχο. Για παράδειγμα, αν με το πάτημα ενός κουμπιού πυροδοτείται ένας πύραυλος η πράξη μπορεί να μην είναι το πάτημα του κουμπιού αλλά η εκτόξευση του πυραύλου. Ομιλιακή πράξη δεν είναι η κίνηση των αρθρώτων αλλά το περιεχόμενο του εκφερόμενου λόγου. Η πράξη, λοιπόν, σωστά αναφέρεται όταν μιλάμε για βούληση, και συναρτάται με αυτήν, διότι και οι δύο έννοιες είναι θεωρητικές και ορίζονται στο νοητικό επίπεδο περιγραφής. Διότι μόνο σε αυτό το επίπεδο ορίζονται τόσο τα υποκείμενα όσο και οι στόχοι. Και οι δύο έννοιες είναι έννοιες της απλοϊκής ψυχολογίας του κοινού νου. Ίσως να επιβιώσουν και να διατηρηθούν όταν πετύχουμε μια ακριβέστερη, επιστημονική περιγραφή των ψυχονοητικών. Προς το παρόν, ας έχουμε κατά νου ότι «πράξη» είναι κάτι που συνάγεται θεωρητικά, δεν φαίνεται αντικειμενικά, και που απαιτεί ένα σκοπό για την υπόστασή της και ένα υποκείμενο για την εκτέλεσή της.

Ας δούμε τώρα πώς μπορεί να προσεγγιστεί μια περιγραφή της βούλησης και της ελευθερίας της στο νοητικό επίπεδο περιγραφής έτσι ώστε να διατηρούνται οι σημασίες που θεωρούμε σημαντικές. Για την παρακάτω περιγραφή, θα θεωρήσω μια αναπαραστασιακή περιγραφή του νου, γενικά, και του ενσυνείδητου υποκειμένου, ειδικότερα. Η αναπαραστασιακή προσέγγιση δεν είναι υποχρεωτική, ούτε δεσμευτική για το συμπέρασμα που θα ακολουθήσει, και δε νομίζω ότι το επηρεάζει. Τη χρησιμοποιώ επειδή υπάρχει ένα αξιοπρόσεκτο προσχέδιο προς αυτή την κατεύθυνση, από το φιλόσοφο του νου Thomas Metzinger, και επειδή είναι κάπως πιο απλό να συνεννοηθούμε, περιγράφοντας τι εννοούμε με αναπαραστασιακούς όρους. Αν η επιλογή αυτή είναι λανθασμένη, και για τη σωστή δυναμική περιγραφή τελικά χρειαστούμε μη αναπαραστασιακή προσέγγιση, τότε θα είναι πολύ δυσκολότερο να συνεννοηθούμε, ακόμα κι αν καταλήξουμε στο ίδιο συμπέρασμα.

Επίσης, για την περιγραφή που ακολουθεί θα θεωρήσω ότι το σύμπαν είναι απόλυτα αιτιοκρατικό. Θα υιοθετήσω τη θέση του σκληρού ντετερμινισμού, παρότι είναι άγνωστο και αδιάφορο αν είναι σωστή ή όχι, επειδή διαισθητικά έχουμε την εντύπωση ότι η επιλογή αυτή είναι αντίθετη με την ιδέα της ελεύθερης βούλησης. Αν πετύχουμε να περιγράψουμε μια επαρκώς ικανοποιητική ελευθερία της βούλησης με την υπόθεση της απόλυτης αιτιοκρατίας, τότε θα είναι διαισθητικά αποδεκτό ότι έχουμε καλύψει τη δυσκολότερη εκδοχή. Άρα οι άλλες εναλλακτικές που ίσως υπάρχουν δεν θα θεωρηθεί ότι αποτελούν εμπόδιο στη γενίκευση.

Έστω, λοιπόν, μια αναπααραστασιακή θεωρία του ενσυνείδητου νου, η οποία περιλαμβάνει την αναπαράσταση του υποκειμένου, μέσα σε ένα απόλυτα αιτιοκρατικό φυσικό κόσμο. Ο νους αυτός αποτελεί λειτουργία ενός εγκεφάλου, ενός βιολογικού οργάνου το οποίο υπόκειται πλήρως στους νόμους της φυσικής όπως και κάθε άλλο φυσικό αντικείμενο. Η λειτουργία του εγκεφάλου ανάγεται πλήρως διαθεωρητικά από τη νευροεπιστήμη στην κυτταρική βιολογία, τη μοριακή βιολογία, τη χημεία και τη φυσική. Η αναπαράσταση του ενσυνείδητου υποκειμένου περιλαμβάνει μια αναπαράσταση του εαυτού, ως αναδρομή, που υποστηρίζει την αυτεπίγνωση και την ενδοσκόπηση. Επίσης, η αναπαράσταση του υποκειμένου περιλαμβάνει την αναπαράσταση του αντιληπτού και νοούμενου περιβάλλοντος, ως αντικείμενου. Τέλος, περιλαμβάνει και τη σχέση μεταξύ εαυτού και περιβάλλοντος. Έτσι, υποστηρίζει και την επίγνωση της αντίληψης, και την ιδιοκτησία των αντιληπμάτων, καθώς αυτά αποτελούν μια αναπαριστώμενη ιδιωτική σχέση μεταξύ του αναπαριστώμενου εαυτού και του αναπαριστώμενου περιβάλλοντος. Με μερικές ακόμα αναπααραστασιακές προσθήκες, το μοντέλο αυτό αποτελεί ένα πλήρη ενσυνείδητο υποκειμενικό εαυτό. Οποιαδήποτε υλοποίηση των κατάλληλων αναπααραστασιακών συνθηκών, είτε σε ανθρώπινο εγκέφαλο είτε οπουδήποτε αλλού, θα συνιστά ενσυνείδητο υποκείμενο. Για περισσότερες λεπτομέρειες, δείτε τη δουλειά του Metzinger, και ιδιαίτερα το βιβλίο του «Being no one».

Η προσέγγιση αυτή είναι απλώς η ενσωμάτωση της φαινομενολογίας στο σύνολο των δεδομένων που πρέπει να εξηγήσει μια μελλοντική πλήρης γνωσιακή επιστήμη. Δηλαδή, είναι η περιγραφή της συνείδησης με όρους γνωσιακής επεξεργασίας. Αναγνωρίζουμε ότι το φαινόμενο της βούλησης που θέλουμε να μελετήσουμε επιστημονικά δεν είναι ζήτημα αιτιότητας ούτε ζήτημα ελευθερίας. Είναι ζήτημα νοητικής λειτουργίας και ειδικότερα ζήτημα φαινομενολογίας. Η βούληση είναι μια υποκειμενική αίσθηση. Άρα, τη μεταχειριζόμαστε όπως και όλες τις άλλες πτυχές της υποκειμενικότητας: με ένα μοντέλο του νου που αφορά ειδικά στη φαινομενολογία, και στις αναπόσπαστες όψεις της υποκειμενικότητας, της προοπτικής, της ιδιοκτησίας, της αυτονομίας και της δράσης.

Η προσέγγιση αυτή εντάσσει ομαλά το φαινόμενο της βούλησης στο υπόλοιπο πρόγραμμα της μελέτης του νου. Δεν προϋποθέτει κάποια συγκεκριμένη σχέση μεταξύ της φαινόμενης βούλησης και της αιτιότητας στο νοητικό επίπεδο, ούτε φυσικά στο εγκεφαλικό επίπεδο. Αυτό είναι ένα σημείο με ιδιαίτερη σημασία. Το ότι αναπαριστάται νοητικά μια σχέση του αναπαριστώμενου εαυτού και κάποιου στόχου δράσης, δεν σημαίνει ότι ο στόχος είναι η αιτία της δράσης. Θα μπορούσε να είναι, θα μπορούσε και να μην είναι. Αυτό είναι ξεχωριστό ζήτημα μελέτης. Αν οι λόγοι αποτελούν αιτίες, στη νοητική περιγραφή, τότε η βούληση και η συνακόλουθη δράση θα συνδέονται αιτιακά με αναπαραστάσεις των λόγων, στο νοητικό επίπεδο περιγραφής. Αν η επιθυμία για κάποια πράξη αποτελεί όντως αιτία της πράξης στο νοητικό επίπεδο, τότε θα πρέπει στο μοντέλο να προσομοιωθεί η σχετική αιτιότητα. Αντίθετα, αν η αίσθηση της βούλησης συνάγεται εκ του αποτελέσματος, όπως προτείνει η θεωρία του Wegner, τότε η βούληση δεν έχει αιτιακή ισχύ στο νοητικό μοντέλο ακόμα κι αν παρουσιάζεται ως αιτιακή φαινομενολογικά.

Θα πρέπει να ξεχωρίσουμε πολύ καλά το μοντέλο του φαινόμενου εαυτού, δηλαδή της φαινομενολογίας, από το υπόλοιπο μοντέλο του μη συνειδητού νου, με το οποίο αλληλεπιδρά. Σίγουρα θα χρειαστούμε μια αιτιακή περιγραφή στο νοητικό επίπεδο. Πρέπει να καταλάβουμε και να περιγράψουμε τις αναπααραστασιακές καταστάσεις και τις τροχιές τους που συνιστούν σκέψη και δράση. Πρέπει να καταλάβουμε και να περιγράψουμε τις νοητικές οντότητες που εξηγούν τις παρατηρήσεις στο νοητικό και το συμπεριφορικό επίπεδο. Επιπλέον, πρέπει να καταλάβουμε και να περιγράψουμε τις φαινόμενες οντότητες του μοντέλου του εαυτού. Και, τέλος, πρέπει να καταλάβουμε και να περιγράψουμε τις σχέσεις μεταξύ του συνειδητού και του μη συνειδητού πεδίου του νου, στο νοητικό επίπεδο περιγραφής.

Για παράδειγμα, ας υποθέσουμε ότι θέλω να σηκωθώ από την καρέκλα μου, και σηκώνομαι. Βιώνω την πράξη αυτή ως εκούσια, ως αποτέλεσμα καταρχήν της επιθυμίας μου, και στη συνέχεια της πρόθεσης και της βούλησής μου. Άρα, φαινομενολογικά αναπαριστώ μια νοητική αιτιότητα. Αυτή η φαινόμενη αναπαράσταση μπορεί να είναι αιτιακά ακριβής, εάν ισχύουν τα εξής στο μη συνειδητό

νοητικό επίπεδο: Πρώτον, κάποια νοητική αναπαράσταση (ή δυναμική τροχιά) Α προκάλεσε τη φαινόμενη βούληση. Δεύτερον, η κατάσταση Α προκάλεσε κάποια άλλη νοητική αναπαράσταση (ή δυναμική τροχιά) Β η οποία οδήγησε στην εκτέλεση της κίνησης. Και τρίτον, η κατάσταση Β προκάλεσε την αντίληψη της εκτέλεσης της κίνησης και τη φαινόμενη ιδιοκτησία της. Αν όλα αυτά ισχύουν, τότε η φαινόμενη αιτιότητα αντιστοιχεί σε πραγματική αιτιότητα σε νοητικό επίπεδο. Αν όχι, τότε η υποκειμενική μας εντύπωση μπορεί να είναι εσφαλμένη, χωρίς αυτό να επηρεάζει την εγκυρότητα του μοντέλου περιγραφής της βούλησης.

Πέρα από το νοητικό μοντέλο και τις νοητικές αιτιότητες των καταστάσεων ή τροχιών του, η φυσική αιτιότητα στο επίπεδο περιγραφής του εγκεφάλου θα πρέπει να οδηγεί σε αντίστοιχες σχέσεις. Έτσι, θα πρέπει κάποια εγκεφαλική κατάσταση ή λειτουργία να αντιστοιχεί στη νοητική κατάσταση Α. Αυτή θα οδηγεί μέσω νευρωνικών αλληλεπιδράσεων σε μια νέα εγκεφαλική κατάσταση ή λειτουργία που θα αντιστοιχεί στη νοητική κατάσταση Β. Αυτό το κομμάτι της περιγραφής υποστηρίζει τη νοητική αιτιότητα. Επιπλέον, κάποιες άλλες εγκεφαλικές καταστάσεις ή λειτουργίες, που θα συνδέονται ή θα προκαλούνται από τις προηγούμενες, θα αντιστοιχούν στη φαινόμενη εντύπωση της εκούσιας εκτέλεσης της πράξης. Διαταραχές στη λειτουργία αυτού του σχήματος θα οδηγούν σε διαταραχές της βούλησης όπως είναι οι υπερβουλίες της ιδεοψυχαναγκαστικής διαταραχής και οι αβουλίες της κατάθλιψης και της σχιζοφρένειας. Δείτε, για το θέμα αυτό, τον ειδικό τόμο με τίτλο «Disorders of volition» επιμέλειας Sebanz και Prinz, από το MIT Press.

Αυτή είναι, κατά τη γνώμη μου, η πρόταση της γνωσιακής νευροεπιστήμης για την προσέγγιση της βούλησης. Πρόκειται για πρόταση μηδενικής πρωτοτυπίας. Ουσιαστικά εφάρμοσα στην περίπτωση της βούλησης αυτό που συνήθως εφαρμόζουμε για όλες τις νοητικές διεργασίες που εξετάζουμε, ή που τουλάχιστον θέλουμε να εφαρμόσουμε και προσπαθούμε να προσεγγίσουμε σταδιακά όσο καλύτερα μπορούμε. Αυτή την τετριμμένη προσέγγιση την ονομάζω «βούληση ως φυσικό-νοητικό φαινόμενο», καθώς στα πλαίσια της δουλειάς μας περιγράφουμε τα φαινόμενα σε δύο τουλάχιστον επίπεδα, το νοητικό και το εγκεφαλικό. Εδώ, όπως είδαμε, το νοητικό επίπεδο περιλαμβάνει και ένα ιδιαίτερο κομμάτι για την περιγραφή της φαινομενολογίας, η οποία αποτελεί ιδιωτικά παρατηρήσιμο δεδομένο προς εξήγηση. Το εγκεφαλικό επίπεδο δεν είναι παρά το φυσικό σύστημα του εγκεφάλου, μέσα στο περιβάλλον, με τις συνήθειες φυσικο-χημικές περιγραφές.

Επειδή όμως μιλάμε για βούληση, θα πρέπει να επιστρέψουμε και να δούμε κατά πόσο η πρόταση αυτή καλύπτει την απαίτηση της ελευθερίας. Ειδικότερα, μας ενδιαφέρουν οι ηθικές συνέπειες της ελευθερίας και η δυνατότητα καταλογισμού ευθύνης. Αυτό είναι άλλωστε και το κύριο σημείο ενδιαφέροντος για την έννοια της ελευθερίας. Πού είναι λοιπόν η ελευθερία, σε αυτή την προσέγγιση; Και πώς μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνος ο φορέας της βούλησης για τις πράξεις του; Ας θυμηθούμε ότι έχουμε κάνει την υπόθεση της απόλυτης αιτιοκρατίας. Άρα όλες οι προαναφερθείσες εγκεφαλικές καταστάσεις, και οι αντίστοιχες νοητικές περιγραφές, είναι προδιαγεγραμμένες και μονοσήμαντα προκαθορισμένες. Αυτό σημαίνει ότι στο νοητικό επίπεδο περιγραφής, όπου ορίζεται η βούληση, είναι εκ των προτέρων δεδομένο ποια θα είναι η απόφαση, εξαιτίας των περιορισμών της φυσικής αιτιοκρατίας στο εγκεφαλικό επίπεδο.

Στο σημείο αυτό είναι χρήσιμο να θυμηθούμε το καημένο το πρόβατο του προηγούμενου παραδείγματος. Το πρόβατο, είπαμε, ορίζεται και υπάρχει μόνο στο επίπεδο περιγραφής των οργανισμών. Παρακάτω, στα μικροσκοπικά επίπεδα, δεν υπάρχει τέτοια οντότητα. Δεν είναι ούτε δυνατό ούτε επιθυμητό, μέσα από κάποιο ορισμό συνόλων, να εντοπίσουμε τα μόρια προβάτου σε αντιδιαστολή με τα μόρια μη-προβάτου. Τα μόρια εναλλάσσονται συνεχώς, κινούνται και αλληλεπιδρούν με τους δικούς τους κανόνες, και στο επίπεδό τους δεν συνιστούν ούτε πρόβατο ούτε τίποτα, μόνο μόρια. Βάλτε τώρα όπου πρόβατο έναν υποκειμενικό εαυτό. Ο υποκειμενικός εαυτός υπάρχει μόνο στο νοητικό επίπεδο, και ειδικότερα μόνο στο φαινόμενο πεδίο του. Στο φυσικό κόσμο δεν υπάρχουν εαυτοί. Ούτε στη λειτουργία του εγκεφάλου μπορεί να εντοπιστεί εαυτός, παρότι η λειτουργία του εγκεφάλου συνιστά τον υποκειμενικό εαυτό σε άλλο επίπεδο περιγραφής.

Η γνωσιακή επιστήμη γεννήθηκε με την αναγνώριση ότι είναι αναγκαίο να διακρίνουμε μεταξύ των διαφορετικών επιπέδων περιγραφής, διότι σε διαφορετικά επίπεδα μας ενδιαφέρουν διαφορετικά

πράγματα, και διότι σε διαφορετικά επίπεδα υπάρχουν διαφορετικές οντότητες και διαφορετικές σχέσεις. Είναι πασίγνωστα τα κλασικά παραδείγματα εννοιών που δεν ορίζονται σε φυσικό επίπεδο αλλά έχουν τεράστια σημασία και προβλεπτική ισχύ σε νοητικό επίπεδο, όπως το «χρήμα», και η «έκτακτη ανάγκη». Στην πραγματικότητα όλες οι έννοιες ορίζονται και υπάρχουν μόνο στο νοητικό επίπεδο. Εδώ όμως μας ενδιαφέρει να στηρίζουμε την ανάγκη της διάκρισης και όχι να συζητήσουμε τις διάφορες ιδέες για τις έννοιες. Μας ενδιαφέρει το καλά εδραιωμένο συμπέρασμα ότι προτιμάμε περιγραφές σε διαφορετικά επίπεδα για διαφορετικούς σκοπούς. Και ότι πολλές διαφορετικές περιγραφές, σε διαφορετικά επίπεδα, μπορούν να είναι ταυτόχρονα χρήσιμες και σωστές, ή τουλάχιστον αποδεκτές, για το ίδιο φυσικό σύστημα. Νομίζω ότι αυτή η θεμελιώδης διάκριση επιπέδων πρέπει να εφαρμοστεί αποφασιστικά στην περίπτωση της βούλησης.

Τι μας λέει η διάκριση των επιπέδων; Στο νοητικό επίπεδο της φαινομενολογίας μπορεί να αναπαρίσταται κάποιος στόχος, ενδεχομένως κάποια εναλλακτικά σχέδια δράσης, και τελικά μια συνειδητή απόφαση δράσης και συνακόλουθη εκούσια δράση. Εάν στο επίπεδο αυτό οι αλληλουχίες αναπαριστώνται ως ενδογενείς, χωρίς εξωτερικές παρεμβάσεις ή καταναγκασμούς, και κάτω από τον έλεγχο του αναπαριστώμενου υποκειμενικού εαυτού, τότε έχουμε μια ελεύθερη εκούσια πράξη. Η ελευθερία είναι αποκλειστικά ζήτημα αναπαράστασης στο πεδίο της φαινομενολογίας, εκεί όπου αναγνωρίζουμε υποκείμενο. Σύμφωνα με τον αρχικό ορισμό, ελεύθερη βούληση έχουμε όταν η αναπαραστασιακή κατάσταση στο νοητικό επίπεδο του υποκειμενικού εαυτού πληρεί τις απαιτούμενες συνθήκες αναπαριστώμενης αιτιότητας. Τότε, το άτομο που αντιστοιχεί στον αναπαριστώμενο υποκειμενικό εαυτό πράττει ελεύθερα σύμφωνα με τη δική του αντίληψη και σύμφωνα με την αντίληψη των άλλων ατόμων.

Με τον τρόπο αυτό μπορούμε να διακρίνουμε και την περίπτωση που κάποιος νομίζει ότι δρα ελεύθερα, αλλά βρίσκεται κάτω από την επήρεια εξωγενών περιορισμών, για παράδειγμα ψυχοτρόπων φαρμάκων. Σε μια τέτοια περίπτωση, τα φάρμακα έχουν επιδράσει στην εγκεφαλική λειτουργία που συνιστά το φαινόμενο υποκειμενικό εαυτό και τις αποφάσεις του. Όμως στο φαινόμενο πεδίο οι αναπαραστάσεις της βούλησης και της δράσης παρουσιάζονται φυσιολογικές. Το πώς θα πρέπει να αντιμετωπίζονται τέτοιες περιπτώσεις είναι θέμα κοινωνικό και νομικό, όχι βιολογικό.

Η ατομική υπευθυνότητα και ο καταλογισμός ευθυνών έχουν νόημα μόνο στο επίπεδο των ατόμων. Άτομα, ως φυσικές οντότητες, δεν υπάρχουν – και αν υπήρχαν, δεν είναι αυτό που μας ενδιαφέρει, εφόσον το ζητούμενο είναι οι βουλευτικές τους καταστάσεις. Άτομα με βουλευτικές καταστάσεις, δηλαδή υποκειμενικοί εαυτοί με τις κατάλληλες αναπαραστασιακές συνθήκες, υπάρχουν μόνο στο νοητικό επίπεδο, και ειδικότερα στο πεδίο της φαινομενολογίας. Εκεί λοιπόν, και μόνο εκεί, έχει νόημα να αποδίδουμε ευθύνες και να αναζητούμε υπευθυνότητα. Η ηθική ευθύνη δεν προκύπτει επειδή το ίδιο άτομο στο ίδιο σύμπαν υπό τις ίδιες συνθήκες θα μπορούσε να δράσει διαφορετικά. Η ηθική ευθύνη προκύπτει όταν ο υποκειμενικός εαυτός βρίσκεται στην κατάλληλη αναπαραστασιακή κατάσταση ώστε οι αναπαριστώμενες πράξεις να αποδίδονται φαινομενολογικά στον ίδιο τον εαυτό. Το ότι ο συγκεκριμένος υποκειμενικός εαυτός στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή υπό τις δεδομένες συνθήκες δεν μπορούσε να πράξει διαφορετικά δεν είναι αντίθετο στην ιδέα της ελευθερίας. Είναι απαραίτητο για την έννοια της υπευθυνότητας, διότι μόνο έτσι καθορίζονται οι πράξεις από τις ιδιότητες του εαυτού (δηλαδή του χαρακτήρα) και των συνθηκών. Πράξεις που δεν καθορίζονται από τις ιδιότητες του εαυτού δεν είναι λογικό να θεωρούνται υπεύθυνες ατομικές επιλογές. Άρα, οι πράξεις που αποτελούν υπεύθυνες επιλογές πρέπει να είναι προϊόν των γνωρισμάτων του εαυτού, στις δεδομένες συνθήκες.

Και η τιμωρία; Πώς μπορούμε να τιμωρήσουμε κάποιον για μια πράξη που ήταν προκαθορισμένη; Η πιο εύκολη απάντηση είναι ότι η προκαθορισμένη πράξη οδηγεί σε προκαθορισμένη τιμωρία. Εάν ο εγκληματίας είναι αιτιοκρατικά υποχρεωμένος να εγκληματήσει, τότε ο δικαστής είναι αιτιοκρατικά υποχρεωμένος να τον τιμωρήσει. Θα πρέπει να εφαρμόσουμε με συνέπεια το ίδιο σκεπτικό και στις δύο πλευρές. Εάν αναγνωρίζουμε ηθική ευθύνη στον εγκληματία, τότε νοείται το ηθικό δίλημμα του δικαστή που καλείται να τον τιμωρήσει. Αυτή είναι η κλασική προσέγγιση, που λειτουργεί μια χαρά για τις κοινωνικές μας αλληλεπιδράσεις, και δεν υπάρχει λόγος να την αλλάξουμε. Αν όμως την

αλλάξουμε, και θεωρήσουμε ότι ο εγκληματίας δεν έχει ηθική ευθύνη διότι οι εγκληματικές πράξεις του ήταν προκαθορισμένες, τότε θα πρέπει να θεωρήσουμε για τον ίδιο λόγο και ότι ο δικαστής δεν πρέπει έχει ηθικό δίλημμα, διότι η ετυμηγορία είναι επίσης προκαθορισμένη και δεν αποτελεί ελεύθερη επιλογή του.

Υπάρχει και άλλη ανάλυση, στο επίπεδο του εγκεφάλου, που αν εφαρμοστεί με συνέπεια οδηγεί στο ίδιο αποτέλεσμα: εφόσον γνωρίζουμε ότι ένας εγκέφαλος λειτουργεί με τέτοιον τρόπο που δημιουργεί προβλήματα στους άλλους, τότε παρεμβαίνουμε περιορίζοντας τη μελλοντική πιθανότητα προβλημάτων. Μπορούμε να θέσουμε τον εγκέφαλο οριστικά εκτός λειτουργίας, για παράδειγμα με τη θανατική ποινή. Μπορούμε να προσπαθήσουμε να τον εξουδετερώσουμε φαρμακολογικά, με ψυχοφάρμακα. Μπορούμε να προσπαθήσουμε να τον αναμορφώσουμε λειτουργικά, με ψυχοθεραπευτικές παρεμβάσεις. Μπορούμε να περιορίσουμε το φυσικό χώρο έκφρασης των προβληματικών λειτουργιών, με φυλάκιση του σώματος που τον περιλαμβάνει. Σε κάθε περίπτωση, δρούμε αποτρεπτικά στο εγκεφαλικό επίπεδο ανάλυσης, εφόσον εκεί αναγνωρίζουμε την πηγή των προβλημάτων. Προφανώς δεν είναι τυχαίο ότι καταλήγουμε και πάλι στα ίδια συμπεράσματα, χωρίς να χρειαζόμαστε την παρεμβολή ηθικών συλλογισμών. Η ηθική όψη της τιμωρίας είναι απλώς η συνηθισμένη μορφή του ζητήματος, διότι το πρόβλημα είναι διαπροσωπικό, δηλαδή κοινωνικό, και οι άνθρωποι ως ενσυνείδητα υποκείμενα συλλογίζονται για τους εαυτούς τους και τους άλλους στο επίπεδο των ενσυνείδητων υποκειμενικών εαυτών.

Το νομικο-ηθικό ψευτοδίλημμα καταρρέει με απλή εφαρμογή της συλλογιστικής συνέπειας, χωρίς να ανακατεύουμε τα επίπεδα περιγραφής. Εγώ δεν υποστηρίζω την εναλλακτική αυτή. Δε νομίζω ότι πρέπει να απαλλάξουμε κανέναν από την ηθική ευθύνη των πράξεών του, διότι θεωρώ ότι η ευθύνη ανήκει στα υποκείμενα των πράξεων, επειδή εκεί, στο νοητικό επίπεδο περιγραφής, πληρούνται οι φαινομενολογικές συνθήκες του ελέγχου και της απαρχής.

Όπως είπαμε, «πράξεις» υπάρχουν μόνο στο νοητικό επίπεδο, εκεί που υπάρχουν υποκειμενικοί εαυτοί που τις αναπαριστούν και τις εκτελούν. Υπεύθυνες πράξεις είναι εκείνες που οφείλονται στο άτομο, δηλαδή η άμεση αιτία τους βρίσκεται στα χαρακτηριστικά του υποκειμένου. Ένας υποκειμενικός εαυτός με χαρακτηριστικά τέτοια που να προκαλούν κατακριτέες πράξεις σε δεδομένες συνθήκες είναι ένας υποκειμενικός εαυτός που πρέπει να τιμωρηθεί. Διαφορετικά καμία τιμωρία δεν έχει νόημα. Όμως, στις ανθρώπινες κοινωνίες, η τιμωρία έχει τεράστιο νόημα. Είτε ως εκδίκηση είτε ως προστασία είτε ως αναμόρφωση – αυτό είναι θέμα της κοινωνίας και του νομικού της συστήματος. Η τιμωρία συναρτάται με τα άτομα που εκτελούν αξιόμιμπτές πράξεις. Οι νομικές αναλύσεις στο θέμα αυτό γίνονται στο νοητικό επίπεδο, και πολύ σωστά, διότι μόνο εκεί υπάρχουν υποκείμενα των πράξεων. Οι νομικές αναλύσεις δεν πρέπει να επηρεάζονται από τις εγκεφαλικές περιγραφές της γνωσιακής νευροεπιστήμης, διότι περιορίζονται στο φαινομενολογικό πεδίο της νοητικής περιγραφής, εκεί όπου υπάρχουν υπεύθυνα υποκείμενα. Εκεί, στη νοητική περιγραφή, έχει νόημα να εξεταστεί η έννοια του μειωμένου καταλογισμού σε περιπτώσεις ψυχοπαθολογίας, επήρειας φαρμάκων, και άλλες. Αυτό δεν είναι ζήτημα γνωσιακής επιστήμης, είναι κοινωνικό νομικό ζήτημα, και δεν λύνεται με επιστημονική μελέτη αλλά με κοινωνική συναίνεση.

Εκεί που οι νομικές αναλύσεις παίρνουν την κάτω βόλτα είναι όταν επιχειρείται εμπλοκή νευρολογικών, γενετικών και άλλων βιολογικών περιγραφών. Τότε το αποτέλεσμα είναι συνάρτητο και ανόητο, διότι μπερδεύονται τα επίπεδα περιγραφής και από τη σύγχυση δε μένουν ούτε πράξεις ούτε υποκείμενα. Αναλογιστείτε το εξής: σε κάθε περίπτωση, για οποιαδήποτε πράξη, η αιτία της μπορεί να αναχθεί στο εγκεφαλικό επίπεδο σε κάποιες διεργασίες που προκάλεσαν τη σχετική δράση. Είτε αυτές είναι απολύτως γενετικά προκαθορισμένες λόγω κληρονομικότητας, είτε είναι απόλυτα εξαρτώμενες από τις δεδομένες περιβαλλοντικές συνθήκες. Είτε το σύμπαν είναι απόλυτα αιτιοκρατικό είτε υπόκειται μακροσκοπικά στην κβαντική τυχαιότητα. Εάν απορρίψουμε τις δυϊστικές αντιλήψεις, που είναι ασύμβατες με το σύνολο της επιστημονικής γνώσης, τότε είναι απόλυτως βέβαιο ότι οι πράξεις «οφείλονται στον εγκέφαλο», για να χρησιμοποιήσω λαϊκή διατύπωση. Λοιπόν, τι σημαίνει αυτό; Ότι όλες οι πράξεις που μέχρι χτες ήταν ποινικά κολάσιμες, ξαφνικά σήμερα θα γίνουν αποδεκτές επειδή αναγνωρίζουμε ότι τις έκανε ο εγκέφαλος; Προφανώς όχι, διότι έτσι θα διαλύσουμε την κοινωνία.

Η κοινωνία βέβαια δεν κινδυνεύει από αυτές τις σαχλαμάρες, για το λόγο που έχουμε ήδη αναφέρει. Εδώ θέλω να θυμίσω το πρώτο-πρώτο ζήτημα που έθιξα στην αρχή: ότι η επιστημονική γνώση για τα μικροσκοπικά επίπεδα περιγραφής δεν επηρεάζει, και δεν πρέπει να επηρεάζει, τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν οι κοινωνίες. Ο λόγος, ελπίζω να το έκανα σαφές στο μεταξύ, είναι η διάκριση των επιπέδων περιγραφής. Ως κοινωνικά όντα, αναλύουμε τις συνθήκες σε επίπεδο ατόμων, δηλαδή ενσυνείδητων υπεύθυνων υποκειμενικών εαυτών, και αλληλεπιδρούμε σε αυτό το επίπεδο. Οι οντότητες του επιπέδου αυτού δεν μπορούν να αναχθούν σε οντότητες πιο μικροσκοπικών περιγραφών, διότι με την αναγωγή χάνουμε τις ιδιότητες που μας ενδιαφέρουν, καθώς και τις ίδιες τις οντότητες. Έτσι, όπως εξακολουθώ να χτυπώ το χέρι στο τραπέζι με τη βásiμη προσδοκία ότι δεν θα το διαπεράσω, παρότι γνωρίζω ότι κατά βάση είναι κενός χώρος, με τον ίδιο τρόπο και για τον ίδιο λόγο, εξακολουθώ να θεωρώ κάθε άτομο υπεύθυνο για τις πράξεις και τις επιλογές του, παρότι γνωρίζω ότι ο νους του δεν είναι παρά λειτουργία του αιτιοκρατικού του εγκεφάλου.

Συνοψίζοντας, στο φυσικό κόσμο, στο επίπεδο του εγκεφάλου και πιο κάτω, δεν υπάρχουν πράξεις. Υπάρχουν μόρια, κύτταρα, και νευρικά συστήματα. Τα μόρια δεν έχουν ηθική. Ούτε τα κύτταρα. Ούτε οι εγκεφαλοι. Ηθική έχουν τα ενσυνείδητα υποκείμενα, και αυτά υπάρχουν μόνο στο νοητικό επίπεδο περιγραφής.

Λοιπόν, πώς θα συγκεράσουμε τελικά τη φυσική αιτιοκρατία με την υποκειμενική ελευθερία; Αν βοηθάει, μπορούμε να σκεφτούμε ως εξής: Αντί να λέμε ότι η φυσική αιτιότητα έδρασε ώστε να με ωθήσει να σκοτώσω κάποιον, μπορούμε να λέμε ότι η φυσική αιτιότητα έδρασε ώστε να γίνω παλιοχαρακτήρας και να επιλέξω ελεύθερα να σκοτώσω κάποιον.

Βιβλιογραφία

- Kane, R. (2005). *A contemporary introduction to free will*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Libet, B., Freeman, A., & Sutherland, K. (Eds.) (1999). *The volitional brain: Towards a neuroscience of free will*. Exeter, UK: Imprint Academic.
- Metzinger, T. (2009). *The ego tunnel: The science of the mind the myth of the self*. New York: Basic Books.
- Metzinger, T. (2003). *Being no one: The self-model theory of subjectivity*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Sebanz, N., & Prinz, W. (Eds.) (2006). *Disorders of volition*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Wegner, D. M. (2002). *The illusion of conscious will*. Cambridge, MA: MIT Press.